

Text

A neolith korszak,

vagyis:

A csiszolt kőeszközök korszaka. Megalith emlékek jellemző kulturája és elterjedése.

Hogy az ősrégészet e második korszakát (neolith aera) közvetlenül kapcsolatba hozzassuk az ősrégészet első korszakával, visszautasíthatatlanul az éghajlati és így a hőmérsékleti viszonyok változásával együtt járó állat- és növény-világ változó megjelenésére szükség egy futó pillanatot vetnünk.

A régi vagy az első őskorszakban (palaeolith aera) még a barlangi medve, a mammuth, a csontos orrsövényű s a bundás szőrű szarvorrú lakták csaknem egész Európát. A hőmérséklet tetemes csökkenése gyorsította északról dél felé való nyomulásukat, a hol az őket megelőző fajoknak egy része már kihalt. Ezen hőmérsék-csökkenéssel járó első jégár elborította Európának egész északi részét. Ez a *praeglacial* időszak.

De egy reá következő emelkedése a hőmérsékletnek ismét kedvezőbbre fordította az élet feltételeit, úgy, hogy az egykori jégvilág nyomában egy új állat- és növény-világ keletkezett. Ez az ugynevezett *interglacial*, vagy jégárközi idő.

Azonban erre ismét egy második jégár következett be, mely óriási területeket borított el. Ekkor vadászta az ember a főntebb említett nagy emlősöket. Ez volt a mammuth korszaka.

De ezen óriás fauna hova-tovább mind csökkent, apadt, csak egy szivós faj vált ki: a rénszarvas. Ez a rénszarvas kora. Ebben az időben a civilizációnak, sőt a művészi izlésnek nyomaival is találkozunk. Hanem a hőmérséklet mindinkább emelkedett, mire a rénszarvas tova északra vonult, a vad kecske s a marmota a magas hegyeken keresett menedéket és tanyát. Eme nagyjelentőségű korszakban vágattak ki Európa legnagyobb részének folyam-völgyei. Mekkora idő telhetett el, míg e szintájuk létre jöttek!

A mammoth korszakában a folyóvizekből lerakodott rétegekben előforduló állat-csontok s durván megmunkált kő-szerszámok mint az ember létezésének bizonyítékai maradtak fenn. Ez időben az ősember csak kőeszközöket készített oly alakokra idomítva, mint a somme-völgyi, thayngeni, schüssenquelli és thaubachi alakok.

Az erre következő korszakban, mely a mammoth és a rénszarvas kora közé esik, más alakú kovaeszközöket készített, melyek mint a moustieri alakok ismeretesek, minthogy Moustier mellett fordulnak elő. Később a rénszarvas korszakában rendes phasisokban halad a fejlődés, a mint azt különösen a Vézer völgyében talált leletek igazolják.

A nehézkes és iromba eszközök helyett már kisebb szilánkokat, kovahegyeket dárda végébe erősítve, fanyélbe csiptetve, összekötve használ. Nemsokára még tökéletesebb eszközöket készít. E végre jó hasznát veszi a rénszarvas csontjának és agancsának. A babérlevél alakú eszközök finomul kimunkált élekkel mind közönségesebbé válnak. Ekkor következett be a kőeszközök csiszolása és mestersége, mely technikával már a csiszolt vagy másod-kőkorszak aeráját értük el.

Ez aera tartama igen hosszú idejű volt. Elég ideig tartott arra, hogy Európát Skandináviától Gibraltárig nagy kövekből készült emlékekkel, ugynevezett megalith építményekkel, temetkező s lakóhelyül szolgáló barlangokkal lássa el.

A csiszolt kőeszközökkel bizonyos tekintetben már írott adatok küszöbére lépünk.

A legrégebb történelmi adatok egyike a Kr. e. 1500-ik esztendőre esik. Egyiptomnak annalesei a jelzett időből egy észak felől jövő, szöghaju népségről emlékeznek meg, melynek megjelenése egybe vág a keltáknak spanyolországi kalandozásaival. És ez a szöghaju népség nem lehet más, mint ugyanezen népnek dél felé való kicsapása.

Az algiri és marokkói dolmenek (daul = asztal, maen = kő, dolmen tehát annyi mint kőasztal, kelta nyelven) rendszeren óriási faragatlan kövekből szerkesztett kisebb-nagyobb kőtuskókon nyugvó, egy- vagy kétkamarájú s néha folyosókkal ellátott sirboltok. Ezeknek alja mindig kövezve van, és a mint már jeleztük, néha a sirboltokba folyosók is vezettek; ezért némelyek lakhelyeknek is gondolták.

A «kromles»-ek (krom = kör, lech = kő, kelta ny.), vagy kőkörök: nagy kőtuskókkal kerített helyek; ezeket némelyek sirkerteknek, mások pedig vallásos szertartások megszentelt helyeinek tartják.

A «maenhir»-ek (maen = kő, hir = magas, szál, kelta ny.) obeliszkyszerű faragatlan vagy durván faragott kőemlékek; s végre a «tumulus»-ok magasra felhányt sirdombok.

Mindezeket az építményeket nem tarthatjuk egy népfaj alkotásainak. Ezek egy általános közérzületnek s egy általánosan elterjedt világnézetnek voltak kifejezői.

Ezen nézet fölvételére utal rendkívüli elterjedésük. Mert a német partokon Königsbergig, délre Thüringiáig; továbbá Schleswig-

Holstein, Jütland, Fünen és Zeeland, Svédország és Norvégiában, a brit szigeteken, Franciaországban s a pyrenei félszigeten mindenütt előfordulnak. Bámulatosan elterjedtek északi Afrikában, Arábiában és Palesztinában; feltalálhatjuk Kaukázus vidékén és Indiában, jelesen keleti Bengáliának Khasia nevű fensíkján, hol az obeliszkszerű «maenhir»-ek felállítása most is szokásban van. Otthonát látjuk Malabar partjain s fellelhetjük Peru tartományaiban is. Tehát a Ganges partjától az Atlanti Óceánon túl is kísértének.

De ezen bámulatos elterjedés daczára a jelzett megalith építmények közül hazánkban és így megyénk területén is csak a tumulusokkal találkozunk s azok ragadják meg figyelmünket.

* * *

Azonban, mielőtt ezeknek leírásához fognék, szükségesnek vélem az *őstörténelmi népek agyag- és ércművességének* formáját, technikáját és ornamentikáját nagy vonásokban előrebocsátani, hogy így a különböző szakaszok művelődésének fokozatos fejlődését könnyebben megérthessük és megkülönböztethessük.

Tudjuk, hogy a forma a technika által nyer kifejezést, a technika pedig az anyag sajátosságaitól függ. A technika tökéletességével a forma arányosan fejlődött s vált kellemesebbé.

Az ornamentikát illetőleg, a motívumok pontok, egyenes vagy görbe vonalak, tüzdelt egyközű vonalak, szalagok, sávolyok, zsinetek, zsinorok s ezekből alkotott és alakult különböző változatu idomokból állanak.

Conze árja eredetűnek vallja a mértani díszítést. *Brunner* és *Hirschfeld* melléje sorakoznak, ellenben *Helbig* egy néhány assyr és palaestini edény formája után indulva Ázsiát tartja a mértani ékítés hazájának, és ebben *Dumont* támogatja. *Rayet* és *Collignon* függőben hagyják a kérdést, így szólván: «Miért egy világrészre szorítani eredeti hazáját, a mi talán soha meg nem található?»

Bármint legyen, annyi áll, hogy a hellen ősvilág minden részében az etrusk partoktól Cyprusig és csaknem egész Európában el volt terjedve. *Dr. Reinecke* az újabb időben azt is kimutatja, hogy a neolith kor agyagművészete különösen Hissarlik legalsó városának agyagművességével is összefüggésben van, miután ornamentikája teljesen megfelel a mi szalagos díszű keramikánknak.

Trójában kétségtelenül egy oly időszak áll előttünk, mely az európai ifjabb kőkor jelentékeny szakaszát tölti ki, s talán annak befejezését képviselő szalagos agyagművű korrallal áll kapcsolatban.

Ezzel szemben *Hoernes* az ifjabb kőkori díszítést közvetlen a fémkorszak szalagos díszítésével hozza összefüggésbe. Egykorunak véli Közép- és Déli Európa szalagos díszű keramikájával, Trója Mykene

előtti rétegeivel és a görög szigetek legrégebb sirjaival, és azt a régebbi mykenei vagy Mykene előtti edényfestéssel hozza rokonságba. Ezen nézetnek dr. Reinecke ellent mond, s azt állítja, hogy a szalagos kerámika tiszta neogen jellegű s a fiatalabb kőkor egy szakaszát képviseli. Beismeri, hogy a réz ugyan előfordul, de előfordulása a feltételezett rézkorban még nem állapítható meg szabatosan.

Továbbá azt mondja: a mykenei műveltség virágzása kora a harmadik mázas festékű izlés kora, a Kr. előtti XV—XIII. századokra talál. Ezzel körülbelül összeesik a régebbi skandináv bronzkor vége, s egykoru vele a déli Németországban és Magyarországon egy időszak, melyben a lapos tekeres díszű kardmarkolatok jellemzők. Az északi vidéken, épp úgy, mint délen, a bronzkor kezdete túl megy a mykenei tompafestés időszakán és a Cykladok műveltségi korán, s legalább is Kr. e. a III. ezred végét közelíti meg. Ezek után mindenki beláthatja, hogy ezentúl még a Much- és Montelius-féle s még nem elég szabatosan meghatározott rézkorra, a szalagos díszű kerámika, a harangidomu serlegek és a zsinég-díszű agyagművek korára tetemes időt kell számítanunk.

Délkeleten nemcsak Hissarlikon lépett föl a szalag-díszű kerámika, hanem Hellespontus európai partjain a Protesilaos-féle halomban is találtak cserepeket, melyek Trója első városából való cserepekkel, valamint a Hanai Tepe halomból származó cserepekkel is összeváganak.

A szalagos díszű edények hellespontusmelléki és kisázsiai csoportja már nincs annyira elszigetelve a keleti Alpvidék, Bosznia (Butmir), Magyarország (Lengyel és Temes-Kubin), Erdély (Tordos, Alvincz, Kapud, Csáklya és Vláhháza) rokon csoportjából, hogy ne volnának közbeeső láncszemek. Így Oláhországban e kor kimutatható; Moldvában való létezése valószínű; Bulgáriában ismerünk tanujeleket; Szerbiában pedig a kaptás kőszerszámok fordulnak elő. Tehát mai ismereteink mérvéhez képest is majdnem szélesebb körben terjed ez a kor, mint az európai neolith kor azon két más szakasza, melyet a zsinég-ornamentika és a harang-serlegek képviselnek. Így ír dr. Reinecke, s így kapcsolja össze neogen kulturáját Trója s Kisázsia kulturájával.

A főntebb jelzett motívumok alapján még a következő jellemző ékítményekkel találkozunk, a mint meg fogjuk látni, midőn a bronz és vas aera anyagát, ékítményeit s általában kulturáját tárgyalandjuk.

- a) Az egyszerű és összetett kör;
- b) a négyküllős kerék;
- c) a tekeres (spiralis) különböző állásokban, de leggyakrabban álló (S) vagy fekvő (∞) helyzetben;
- d) a zeg-zúg, melynek egyik oldala és szöge egyenes vonalokkal van kitöltve;
- e) egyszerű vagy összetett dülények és négyszögek;
- f) rezgő (tremol) tüzelések.

Továbbá az őskor jellemző függélyes díszítését az újabb korban

a vízszintes váltotta fel, s a korongművek ékitményeit egyközű egyenes, hullámos, zeg-zúgos vonalak s barázdált szalagok töltötték ki.

De az agyagműveknek nemcsak ékitményei, hanem színei is különböző korszakokban változtak.

A neolith kor agyagműveinek gyurmájában igen gyakran vasat, meszet, kálit találunk; ha ezen elegyrészek megolvadnak, oxidjaik az agyagművek gyurmájára különböző színező hatásokat gyakorolnak.

Ide számítjuk a vastagfalú, kívül-belül veres törésű agyagműveket, melyekben igen gyakran sok kopott kova-szem fordul elő.

Pudil az agyagművek töretén feltűnő barna vagy fekete színt a szénenynek tulajdonítja. Szokás volt, hogy a gyurmának képlékenységet elősegítsék, szerves anyagokat keverték közé, melyek a kiégetés alkalmával szénenynyé változtak át. Ennek alapján helyesen mondja, hogy számos őskori edényen s más agyagműveken a fekete fuvallat nem graphit, mert az a mérsékelt tűzben is elég, minek következtében az agyagművek, a gyurma alkatrészei szerint, veres vagy szürke színt kapnak. Az ily fekete színű edények s más agyagművek színüket zárt kemenczében a zöld lomb füstjétől nyerik. Ha az agyag-gyártmány ily égetési módszer előtt alkalmas eszközzel kisimittatik, égetés után mindig graphitos fényt mutat, s fényét sohasem veszti el. És miután a füst az egész gyurmát átjárja, belseje is fekete, s maga az anyag is tömöttebb és vízhatlanabb leend.

Mindennek daczára a vaskori agyagművek és edények felszínén a graphitot is szerepelni látjuk.

A graphit felhasználásának háromféle módját különböztetjük meg:

a) Midőn az ős fazekasok azon tapasztalatra jutottak, hogy a graphit erős tűzben színét elveszti, az edényt csak kiégetés után festették be s azután még egyszer mérsékelt tűznek vetették alá. Az ilyen módon vagy technikával kezelt gyártmányok fekete színe állandónak mutatkozott.

b) Azok az agyag-gyártmányok, melyek dörzsölésközben graphitfényöket elvesztik, úgy látszik, a festést az első égetés után nyerték s csak a napon szárították meg.

c) Még az is szokás volt, hogy a finomra tört graphitot simítás közben hintették a gyártmányra, s a simítás után befüstölték.

A veres szín előállítására a vas-oxid porát vették igénybe a c) pont alatti módon, azzal a különbséggel, hogy nem füstölték, hanem erős tűzben égették ki, minek következtében nem hogy színt veszített volna, hanem még élénkebb veres lett.

Hasonló technikával készültek azok a vörhenyes külsejű agyaggyártmányok, melyeknek felszíne hígitott agyagos vas-oxiddal volt mázolya.

Mindezeknél újabb koriaknak tekinthetjük az erős törésű, jól iszapolt s jól kiégetett gyártmányokat, melyek külsőleg sárgás, zöldes vagy fekete színt kaptak. Az agyagnak az a sajátsága, hogy minél

több vasat tartalmaz, kiégetés után annál színesebb lesz s árnyalatai a világos sárgából a fekete-barnába mennek által.

Az agyag-gyártmányok nemcsak ékítésük, technikájuk, színök, hanem anyaguk minősége s égetésük foka szerint is osztályozhatók, t. i. cserép- és porcellán-gyártmányok csoportjára.

A cserép közönséges képlékeny agyagból készül s a keverék minősége s égési foka szerint lágy és kemény cserepeket különböztetünk meg.

A lágy cserép karczolható s erős tűzben megolvad. De már ez a főcsoport is négy alcsoportra oszlik, u. m.:

- a) máztatlan,
- b) fényezett,
- c) mázas, és végre
- d) ónmázas gyártmányok csoportjára.

Máztatlan agyagműveket általában a kőkorból készítettek, de az emberiség kulturájának újabb, meg újabb mozzanataiban is mai napig fentartotta magát.

Ha vizsgáljuk a fényezett edények mázát, azt tapasztaljuk, hogy azoknak máza oly vékony, hogy felületének simasága alig különböztethető meg a fényezés eredményétől s ennek következtében mindeig lényegileg alig sikerült meghatározni. Valószínű, hogy nagyon hígított kali vagy natron üveg, melynek nagyobb részét a gyurma itta be s csak kevés része maradt a felszínen, hogy azt fényessé és keményebbé is tegye. A fényezett gyártmányok csoportját leginkább s legnagyobb részben a görög és római gyártmányok képezik.

A mázas cserepeknek csak két fajtát találjuk, u. m.:

- a) az üvegmázas és
- b) az ólom-mázas cserepeket.

Az üvegmázas cserepeket az egyiptomiak, assyrok, babyloniaiak, persák, indusok és arabok vették igénybe.

Az ólom-mázas cserép ismeretes volt ugyan az ó-korban is, de leginkább a középkorban terjedett el. Akkor a cserepek mázát kivétel nélkül az ólom-máz képezte.

Az ónmázas cserép első nyomát az assyriai és babyloni téglákon látjuk; azonban azt csak mint fehér színt alkalmazták s nem az egész tárgy bevonására használták fel. Az ónmáznak általános használatát a granadai móroknál találjuk, kik az arabokat 1232-ben kiűzték.

És már mindezen előzmények után nem leend nehéz a különböző időszakokra vonatkozó agyag-gyártmányokat összehasonlítás és analógiák útján felismerni és így az Alsófehér vármegye területén lakott népek kulturáját megállapítani s más népek és országok kulturájával összefüggésbe hozni.

A vládházi, gyertyánosi és bedelői tumulusokból feltárt neolith-kori leletek.

Alsófehér vármegye területén a jelzett tumulusokat mondhatjuk eddigelé a neolith kor legrégibb építményeinek.

A vládházi tumulusok az 570 mtr magas »Szirb« nevezetű hegy keskeny fensíkján s ezzel átellenben a 635 mtr magas »Kerpenyesi« hegység egyik délnyugoti bordájának gerinczén fordulnak elő.

E népség, mely a »Szirb« és »Kerpenyesi« hegyek medenczéiben és vápaiban s azoknak forrásai körül tanyázott, megmunkált kő-, réz- és csont-eszközeit s agyag-gyártmányait hátrahagyta, ez a nép halottjait nem sírgödrökbe kinyújtóztatva, vagy megégetve, hanem csak a föld felszínére zsugorodottan, különböző irányokban jobboldalára fektetve helyezte és temette el.

És a mint a feltárásokból kitűnt, a tetemet azután egy kevés földdel behantolták s erre nagy terméskő-tuskókból minden kötanyag nélkül, szilárdan egymásba eresztve, két sor boltívet huztak s végre az egészet földdel magasan tetőzték be. Megjegyzendő, hogy ezek nagyobb-részt családi sírboltoknak bizonyultak, miután a föltárás alkalmával ugyanazon boltozat alatt, néha egymás mellett, majd egymás felett is, két vagy több különböző nemű és koru tetemek tűntek elő. Azonban fordultak elő olyan sírhalmok is, melyekben csak egy tetem volt zsugorodottan elhelyezve. De ezeknek alkotása, szerkezete egyszerűbb, méretei kisebbek s néha egymásra halmozott kőtuskókból állottak.

A »Szirb« fensíkján három elypsoid alaku tumulus közül a keleti szélsőt tárattam fel, melynek nagy tengelye 15'5, kis tengelye 12 s magassága 2 mtr volt. Követ kő után, nagy munkával és óvatosan lefejtve, végre a középtájon egy emberi csontváz tárult fel zsugorodottan jobboldalára, feje jobbkezének tenyerére fektetve, északnyugotra tekintő arcczal (I. tábla 1. szám). Fejénél egy gondosan megmunkált gyurmából szabad kézzel alakított s szabad tűzben vöröses barnára égetett s egy csészécskével fődött üres váza volt (III. tábla 22., 25. sz.). E váza henger alaku nyakának alját homoru pontokkal ellátott keskeny szalag futja körül, melyről a félkörű lapos fülekre, mintegy tartánykép, három, hasonlóan homoru pontokkal díszített függélyes szalag képezi sima felületének egyszerű ékesítését; és a mig oldala a nyak aljától kezdve félkör alakjában domborodik ki, addig magának a nyaknak sugár hengerded alakja, szabályosan kihajló keskeny peremével, a gyártónak bizonyos művészi érzékét árulja el. Továbbá mintegy a mell táján egy kettős tekerceses korongu réz nőkapocs (II. tábla 9. sz.) és mellette egy négyszögre vert kettős kampóju rézhorog (II. tábla 10. sz.) s a váz törzsének közelében három bunkó alaku, finom szemcsés diabásból készült kőbalta (II. tábla 2., 3., 4. sz.), egy pár csont ár (II. tábla

7., 8. sz.), lábainál pedig a használat által simára csiszolt kerekded, kemény kavicsos homokkő-lap s rajta keresztbe fektetve egy hegyes elyptis alakú gabona-morzsoló tünt elő.

De ezekkel még nem volt az egész tumulus feltárva; mert a nagy és súlyos kőtuskókat tovább fejtve, egy második tetem csontvázára találunk, mely ugyanazon északkelet-délnyugoti irányban zsugorodottan jobb oldalára s feje jobbkezének tenyerére fektetve, északnyugotra tekintő arczzal tárult föl. A csontváz törzse mellett egy melaphir és dioritből alakított ép (II. tábla 5. sz.) és egy tört (II. tábla 6. sz.) bunkó alakú balta feküdt; arczával szemben egy pár gömbded alju (III. tábla 21., 23. sz.) törött peremű és fülű csésze volt elhelyezve. A 21-ik számú csészének nyakát egyenes vonalkák körítik, oldalát egyenes vonalakkal kitöltött háromszögek díszítik. A 23-ik számú egészen sima. Mind a kettő, csorbaságának daczára, csorgás-ajakkal ellátottnak tünik föl, tehát épp oly típusal, mint a trójai és tyrinsi csészék. A jelzett tárgyakon kívül még sok állati csont, szén és hamu — talán mind áldozati tor maradványai — s két, agyaggyurmából gyúrott, feketére égetett s meg nem határozható állat feltörzse egészítette ki e tumulus tartalmát és emlékeit.

Ezzel végezve, a második elyptoid alakú tumulus felnyitásához kezdtem, mely az elsőtől 5 mtr távolságra állott. Nagy tengelye 13,5, kis tengelye 9, magassága 1,5 mtr volt. Déli oldalának faragatlan kőtuskóit, melyek két sor szilárdan összetartó boltozatot képeztek, földhantolmányával együtt gondosan ki- és lefejtegetve, végre egy emberi tetemnek hatalmas csontvázára bukkantunk. Azonban ez fejjel északra, lábával délre, zsugorodottan jobb oldalára fektetve, délnyugotra tekintő arczzal volt elhelyezve. Elhelyezésének iránya e szerint az előbbi irányától egészen eltért, de még abban is különbözött, hogy a feje három lapos kő közé volt helyezve és egy negyedikkel befedve. És így, míg az eddigelé feltárt csontvázak koponyái a nagy súly alatt kisebb-nagyobb mértékben sérülve vagy éppen darabokra törve kerültek elő, addig ez a kőlapok között épségben maradt. Bal kezénél egy gondosan iszapolt gyurmából szabad kézzel alakított, szabad tűzben barnára égetett fűlnélküli serleg volt (III. tábla 14. sz.), melynek oldalát két sor pontokból álló füzér s alig kihajló peremét fel- és lefutó vesszőcskék díszítik. Dereka táján egy pár diabas és amphibol plagioklas kőzetből készített kőbalta és egy csontból alakított edénysimitó tárult föl.

Tovább fejtve a kőtuskókat, az előbbitől mintegy 50 cm-re, hasonló irányban, zsugorodottan jobb oldalára fektetve, délnyugotra tekintő arczzal egy második tetem fordult elő. És míg az első tetem dolichocephal koponyavarratainak összeforradása s a fogak koronáinak kopása s azon szög, melyet az alsó állkapocs vízszintes része a hátulsó ágával képez, 50–60 évre terjedő életre vallanak, addig a második tetemnek a kort meghatározó jelei arra a következtetésre utalnak,

hogy ez 30—40 év között érte el életének véghatárát. A koponya táján egy durva gyurmájú, szabad kézzel alakított, szabad tűzben barnára égetett, három kerek kis füllel ellátott díszítetlen edény tűnt elő, melynek perem nélküli hengerded egyenes nyaka s a talpáig szabályszerűen összehuzódó oldala kannaszerű alakot kölcsönöz. (III. tábla 16. sz.) A csontváz törzsénél egy pár, már ismeretes bunkó alaku kőbalta, számos cserép s köztük különösen egy kékes szürkére égetett töredék kötötte le figyelmemet. E cserép felülete részben ostáblaszerű kockákat s alattuk tompa-szög alatt meghajló pontsorokat tüntetve föl, a cyprusi edények jellemzetes ékitményére irányozta figyelmemet. (III. tábla 20. sz.) Ettől mintegy 18 mtrre nyugotra egy széthányt tumulusnak kőtuskói, csont- és edény-töredékei jelezték, hogy csak volt.

Azonban ezen széthányt tumulustól délre, éppen e kiseded fensík déli ormán, két parallelopiped alaku, mintegy 1 méter magasságu kőoszlop keltette fel figyelmemet, melyeknek északi oldalánál egy két méter hosszú és egy méter széles négyszögü kőtábla még inkább megragadott. Ezek körül nagy mennyiségü állati csont, szén, hamu, sok díszített és díszítetlen cserepek kisebb-nagyobb töredékei fordultak elő. És már ezen maradványok s az ezeket környező sirok azon feltevésre utaltak, hogy a jelzett oszlopok nem lehetnek egyebek, mint az egykor itt tanyázott népnek temetkezési vallásos szertartásaival kapcsolatban álló áldozati oltárai.

Innen átkelve, a szemben fekvő kerpenyesi hegység egyik bordájának gerinczén, mely az obursi medenczét is magába öleli, hét tumulust találtam, melyek közül azonban csak kettő volt épségben és zavartalan, a többi öt földúlva tárult előnkbe. De a két jelzett zavartalan tumulus is a Szirb-hegy fensíkján találtaknál kisebb méretü, s egyszerűbbnek tűnt föl. A legnagyobbnak is nagy tengelye 5, kis tengelye 3—4, magassága 1 mtr volt. De nemcsak méreteikben, hanem szerkezetükben is eltérőknek találtattak, mert a zsugorított tetemeiket fedező kőtuskók rendetlenül, csak egymásra hányt halmazt képeztek. Felnyitván, mindkettőben egy-egy zsugorított csontváz keletnyugoti irányban, délre tekintő arczzal volt elhelyezve; mindenik mellett egy-egy durva gyurmájú, rosszul égetett bögre volt és semmi más.

A mellékletek ily nagy szegénysége mellett leginkább az ragadta meg figyelmemet, hogy kőbőrkolatuk nem a hegységet alkotó alsó neokom zöldes-szürke homokköveiből, hanem mintegy két kilométer távolban fekvő fehéres durva lajta-mészkö tuskóiból volt felépítve. És már vajjon mi kényszerithette e fáradságos nagy munkára? vajjon egyszerűen a lajta-mészkö messze kiáltó és jelző fehéres színe? vagy talán a halottak iránti kegyelet megszentetésének jelvénye volt?

De nemcsak Vláhháza terepén, hanem a toroczkói medencze déli zárlatánál fekvő Gyertyános és Bedelő határán is maradtak fenn tumulusok, melyek a vládháziakkal szoros összefüggésben állanak.

Ezeket a jobb sorsra érdemes Fenichel Sámuel, a bátor és merész

újguineai kutató és ethnographus táratta föl. Leírását saját feljegyzései szerint, megérdemelt emlékezetére, adom a tisztelt közönség elé.

«A toroczkói medence gyertyánosi határában (Torda-Aranyos megye), a Toroczkó-Szt-Györgyre vezető országúttól s magától a helységtől jobbra, északkeleten a «Gruju Daruluj»-nak nevezett, s északkeletről délnyugotra terjedő hegynék lejtőjén egy sorban négy tumulus fordult elő.

A négyből a három utolsó az idő és a kultura által majdnem nyomtalanul el volt mosva, de az első épségben állott. Ezt 1887-ben okt. 24—27-ig bontattam föl. Hossza 27, szélessége 10,5, magassága 2,70 mtr volt. Alakja ellypsoid, mely északkelet-délnyugotra tartott. Az egész nagy és súlyos kőtuskókkal volt boltozva. Északkeleti részén a felszíntől 60 cm-re egy gyermek teteme volt hasra fektetve. Dolichocefal koponyája előtt mintegy 12 cm-re egy kis bögre feküdt. Azonban a gyermek csontváza alatt 50 cm-re, tehát a felszíntől 110 cm-re, két felnőtt embernek a teteme tűnt elő. Az egyiknek koponyája a másik koponyájának a halántékán nyugodott, s mindkettőnek teste zsugorodottan északnyugotra tekintő arczczal tárult föl. A mellsőnek feje balkezeének tenyerére volt fektetve. A mellékletek a lehető legszegényebbek voltak. Mindkét tetemtől 30 cm-re egy-egy bögre állott egymástól 10 cm-re. Az egyik csontváz jobbkezeében egy diabásból megmunkált vésőt tartott.

Az elősorolt három tetemen kívül még más három csontváz az előbbiekkal megegyező helyzetben és irányban tűnt elő. Kettő 46 cm. mélyben az előbbiek alatt, s egymástól 150 cm-re; a harmadik pedig a megelőzőktől mintegy 8 mtr távolban, a tumulus keleti végén, minden melléklet nélkül került napfényre.

Ugyanezen időben Bedelőtől (Torda-Aranyos megye) délnyugotra, a Remetére vezető útvonal mellett, a bedelői lakosoktól úgynevezett la Valea inseluluj la Cruce hegytetőn, az említett útvonaltól balra, egy kőkereszt átellenében egy tumulus kötötte le figyelmünket. Ezen tumulust 1887-ben nov. 16-án tárattam fel. Már az első kapavágásnál alkalmam volt meggyőződni, hogy itt a gyertyánosi tumulusoktól eltérő jelenségekkel fogok találkozni; míg ugyanis amott a szén és hamunak semmi nyoma nem volt, addig itt a szén és hamu nagy mennyisége, sőt még egy áldozati oltár is nagy mértékben keltette fel érdeklődésemet.

Ezen tumulusnak is alakja ellipsoid volt. Iránya északkelet-délnyugotra vonult. Hosszusága 12, szélessége 10 s magassága középtájt a zavartalan talajig, beleszámitva a 12 cm. vastag keményen megdöngölt szívós agyagréteget is, 1,80 cm-re terjedt.

Ezeket a tumulusokat jellemző kettős kőburkolat itt is feltűnő épségben találtatott. A külső burkolat 10—15 cm. televény-földdel volt még felhányva, s mind a kettő kellő gondnal és ügyességgel boltszerűleg volt összerakva, melyeket egy keskeny földréteg választott el egymástól.

Miután a köveket rendre eltávolítottam, végre négy tetem tárult föl, még pedig egymás fölébe helyezve. De ezen eset nem egészen egyedi, mert a mint láttuk, a gyertyánosi tumulusokban is észlelhető volt.

A négy csontváz közül kettő, mely a felszínhez közelebb volt elhelyezve, felnőtt emberé lehetett, még pedig az egyik, vékony, sugár csontjairól ítélve, nőé, a másik izmos lábszár- és karcsontjai s vastag koponyafalazatánál fogva egy férfi csontvázára enged következtetni. Fekvésük a gyertyánositól eltérőleg fejjel délkeletre, lábbal északkeletre irányuló és zsugorodott volt. A lehető legegényesebben voltak mellékletekkel ellátva. A két felső csontváz közül a nagyobb és durvább dolichocephal koponyától mintegy 40 cm-re egy gömbded alju, minden díszítés nélküli kis bögre a Szirb fensíkján találtakhoz hasonló volt, s ettől nem messze egy csiszolt kővéső feküdt. A másik csontváz előtt egyetlen egy feketére égetett fél pereszlen tűnt elő. Az ezek alatt fekvő más két csontvázat amazoktól csak egy keskeny földréteg választotta el. Fekvésük iránya és módja stb. teljesen egyenlő volt a fölöttük levőkkel. A koponya varratai, vékony lábszár- és karcsontjai s főleg fogazatairól gyermek-csontvázakra vonhatunk következtetést. A tumulus alját mintegy 12 cm. vastag döngölt agyagréteg képezte, mely szénnel és cseréptöredékekkel volt telítve.

De a mi leginkább meglepett, a tetemeiktől délkeletre négy nagy kőtuskóból alkotott áldozati oltár tűnt elő, mely a talapzattól a felső kőburkolatig ért föl. Az oltár tetején nagy mennyiségű hamu s ebben feltűnően sok fa- és állati csont-szén, s ezek mellett egy pár növénymag is magára vonta figyelmemet.

E sok holtshöz arra enged következtetni, hogy magát az oltár tűzét is a közbe vetett földréteggel s a felső burkolattal együtt ugyanazon egy időben temették be.

Sajnos, hogy a beállott zord idő miatt az egészet nem tárhattam föl és így mintegy 5 mtr az északkeleti részből a jövő tavaszra kellett hogy maradjon.»

Azonban a következő tavasz az ernyedetlen szorgalmu és nagy megfigyelő képességgel bíró ifju kutatót már Bukarestben találta, hova gyalog három nap alatt 1888. máj. 23-án, általam Bruner Dezső kereskedőhöz ajánlva, érkezett be.

A jelzett kereskedő által csakhamar a román Nemzeti Muzeum régiségtárának igazgatójához, Tocsileskuhoz lőn beajánlva. Ez készséggel fogadta, s egy pár hét elteltével felismervén képességét és munkaerejét, a régiségtár egy részének rendezésével bízta meg. És miután e megbízást kitűnő szakértelemmel végezte, Dobruzsába küldötték, a Trajan (?) trophäumának szétbontásával bízva meg.

Itt ismerkedett meg Grubauer müncheni tanárral, ki felismervén sokoldalú képességét, fényes kilátások biztatásával, csábító ígéretekkel Új-Guineába való kimenetelre hódította. Nem hódította; önként csapott föl, eszményi világának megvalósítása reményében.

És már 1891. aug. 11-én nagy elhatározásokkal vett búcsut szeretett szülőitől s útját megáldó barátaitól és tanáraitól.

1891. okt. 6-án már Southamptonból ir;

1891. okt. 16-án Genuából;

1891. nov. 24-én Jávából; és

1891. decz. 23-án Új-Guinea földjére lép, s Bonguból ir szerencsés megérkezéséről.

1892. máj. 10-ről szóló levele Erimából van keltezve, melyben megváltozott helyzetéről értesít, s miután ezen változás életének komoly s terveinek csaknem megsemmisítő mozzanatát képezte, jónak látom a jelzett levélnek egész tartalmát közölni.

Erima, Új-Guinea, 1892. május 10.

Édes jó Tanár úr!

A hiányos közlekedés miatt csak most juthatok azon helyzetbe, hogy a múlt év decz. 31-én kelt kedves levelére válaszoljak. Fogadja édes jó tanár úr holtig hű tanítványától leghálásabb köszönetét szép és meleg megemlékező soraiért.

Jelen soraimmal sok új dolgot közölhetek. Első sorban azon sajnos tudósítással kezdem meg levelem, hogy szép reményű expedíciónk tönkre ment. Grubauer visszaretent a nagy terv kivitelétől; napról-napra jobban megyen el a kedve, míg végre az egészen elhagyta.

Múlt december havában érkeztünk ide, s egyelőre Constantin-hafen nevű ültetvényes telepen laktunk, azon czéllal, hogy a karavánt majd itt szereljük föl. Ezen időt is különböző tárgyak gyűjtésével töltöttem el.

Februárban végre közölte velem a terv feladását, mire még fináncziális okok is kényszerítették. Márcziusban már elhagyta Új-Gwineát a nélkül, hogy valamit kivitt volna, és így az egész vállalatnak egyéb haszna sincs, mint az, hogy én ide szállítottam.

Én vonakodtam ily gyáván elhagyni ezen érdekes területet. Itt maradtam alig 100 márka vagyonnal s azon reménnyel, hogy sikerül a magam módja szerint, mint független gyűjtő, egy darab ideig itt tartózkodni.

Nem kis nehézség után sikerült is. Azon idő óta, hogy egyedül gyűjtök az Astrolabe-Bay nevű öböl környékén, valamint Gorima, Erima, Stephanson, Jamba stb. állomásokon, nagyon gyarapodik gyűjteményem, különösen ethnographiai tekintetben. Szorgalmasan gyűjtök mindent a legapróbb tárgyakig, a mi csak ezen érdekes emberek életviszonyaira vonatkozik, és még szorgalmasabban figyelek és jegyzek meg mindent, a mit csak látok és hallok.

Egy papu nyelv, az úgynevezett Bongu falu nyelvkörét már jól birom. Szógyűjteményem már az 500-at közelíti meg.

Jelenleg egy kis expedíciót szerelek fel a Dampier, eddig ismeretlen sziget, területének kifürkészésére. Hiszem, hogy ebben a hóban már oda érkezem, s két vagy három hónapot fogok ott eltölteni.

Kötelességemnek érzem és ismerem el, hogy mint független gyűjtő, a Magyar Nemzeti Múzeum számára is gyűjteni. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságát — dr. Madarász Gyula által — értesítettem effelől, s ha ajánlatomra reflektálnak, úgy már a jövő júliusi postával választ is kaphatok. Mellékesen a bécsi és bukaresti múzeumokat is felkerestem.

Jövő terveimre vonatkozólag azt irhatom, hogy ha a nevezett múzeumok ajánlatomat elfogadják, akkor egy nagyobb expedíció vezetek Új-Guinea beljébe. Annyi tény, hogy míg jelentékenyebb eredményeket el nem érek — különösen az ethnographia terén —, nem térek vissza Európába.

Reményelem azonban, hogy még azon esetben is, ha nevezett múzeumok igazgatóságai nem küldik meg a kért előleget, — mert bizony fináncziámmal gyengén állok — egy év keretén belül jelentékeny lesz gyűjteményem, hogy szépen hazatérhetek.

Dampiere sziget, hova most menni fogok, egy nagyobb kialudt vulkánikus sziget, melyen érdekes benszülöttek laknak. Nagy reményeket fűzök ezen vállalathoz.

A lefolyt idő alatt, valamint jelenleg is, egy pár malária-esetet kivéve, melyet egy európai sem kerül ki, egészséges voltam. Reményelem, hogy e soraim is a kedves tanár urat s kedves családját egészségben és boldogságban fogják találni.

A jövő tudósítást csak a júliusi postával irhatom meg, s Dampiere szigetén levő tapasztalataimat pedig legfeljebb szeptember végével olvashatják.

S most a boldog viszontlátásig stb. maradok holtig hű tanítványa

Fenichel Samu.

Csakhamar ezen levél után, Tomka-Ekaberől — Friedrich Wilhelmhafen mellett — 1892. júl. 12-ről keltezve a következő sorokat kaptam:

Édes jó Tanár úr!

Ezen alkalommal elfoglaltságom miatt csak nagyon keveset irhatok; de midőn tudom, hogy forrón szeretett tanítványától vett pár sor örömet okoz, nem mulaszthatom el, hogy magamról is életjelt ne adjak. Hála a teremtőmnek, jól érzem magam, azonban a közelmúltban gyöngékedtem, de a mely csak egy kisebb foku malária volt, melyet minden fehér ember megkap és ki kell hogy állja.

Hiszem, hogy kedves tanár úr is vett tudomást azon hírről, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum segélyében részesültem. Igen; 1330 márkát kaptam, mely az itteni körülmények közt ugyan nem sok,

de bőven elég egy csinos eredmény felmutatására, mely esetben az Igazgatóság további segélyét megígérte. És ez nekem elég. Csak egészséget kívánok, s ha ez megmarad, akkor reményelem, hogy terveim fényesen fognak sikerülni. Már is igen szép ethnographiai eredményeket értem el. Eddigi gyűjteményem 20—25 láda és csomagra rug, melyekben igen sok ritka és érdekes tárgy van.

Előre is örvendek azon gondolatnak, hogy kevés idő választ el attól, hogy oly területre tehetem által vizsgálódásaimat, hova még európai kultúra nem vetette sugarait. A Finisterre hegység lakosainak száma sokkal több, mint a hogy eddig hitték. Egyedül az Astrolabe bay parti terület hosszában a Finisterre hegység lakóinak 90—100 falvát jegyeztem föl a parti lakók közlése alapján.

Hiszem, hogy a jövő postával sok érdekes dolgot írhatok új útamról. Addig is erőt, egészséget kívánok a kedves jó tanár úr és családja részére.

A boldog viszontlátásig holtig hű tanítványa

F. Samu.

És csakugyan ezen levél után 1892. október 18-áról keltezve Bonguból a következő nagyérdékű levelet vettem:

Édes jó Tanár úr!

Szüleim leveléhez csatolva egyszerre két becses levelét kaptam kezemhez. Boldogító örömmel olvastam annak minden pontját. Fogadja hálás hű tanítványának hálás köszönetét.

Ez alkalommal egy hosszabb tudósítást óhajtok a kedves tanár úrral közleni. Ismerve nagyfoku érdeklődését és őszinte örömét, ha forrón szeretett hazájától és kedves övétől távol levő tanítványa tudósítja.

Ornithologiai gyűjteményem igen szépen sikerült. Eddigélé két küldeményben 115 madárbőrt küldöttem el a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának. Az utolsó három hónap alatt szerzett gyűjteményem igen változatos fajokban, melyek közt 4 paradicsom-madár, egy ritka hegyi papagály (nestor) fajt, s több tyuk-, galambfélékből is sok ritkaság van összeállítva.

E gyűjteményhez értendő csaknem ugyanannyi számból álló mell-váz és nyelv, valamint egy kisebb fészek- és tojásgyűjtemény. Ezeken kívül egy törpe kengurut, egy óriás gyíkot (Leguan), egy óriás kigyót (Piton) és számos hüllőt menesztek most útnak.

Ezeknél sokkal fontosabb főteendőm eredménye, kulturhistóriai szempontból, az ethnographia terén történt. Ebbeli gyűjteményem nagyon közel áll a 10,000 számhoz, melyek közt nem egy új és unicum tárgy van a sötét Finisterre hegység lakóitól.

Az utóbbi három hónap alatt, a számos kisebb-nagyobb recognoscirozó expedíciókon kívül, három hosszabb útát tettem igen fényes sikerrel a Finisterre hegységeinek ismeretlen hegyei között. Az elsőt ismeri már a kedves tanár úr a Török Bertalan úrhoz címzett levelemből. E tér kerete nem engedi részleteznem — — és csak annyiról kívánom tudósítani, hogy a két legutóbbi úttal meglehetősen előre, mintegy 1000 mtr tengerszín feletti magasságig hatoltam fel.

És már most kérdem: mi lehet érdekesebb, mi lehet nagyszerűbb, mint a még kőkorbán élő félvad embert tanulmányozni?! Itt saját szemével látja a kutató a homo primigeniust, a homo sapiens ezredék ezredének elődjét vagy őst. Szemeimnek alig akartam hitelt adni, hogy mind az, a mit lát, valóság. Itt tanuságot szerezhethet az ember sok oly rejtélyről, a melyről az európai praehistorikus kérdőjellel állítja föl teoriáját.

Nagy igazat mondott a »Történelem előtti idők« híres szerzője, hogy: mi sem tükrözi oly híven vissza a történelem előtti időszak emberének életét, mint a jelenleg élő primitív népeknek élete.

Nem, — nem lehet szavakat találnom azon érzelmek kifejezésére, melyet mindannyiszor érzek, midőn a kőkor e népei között járkálok és jegyzek. Ilyenkor túlboldog vagyok; gyakran örömkönyök lopóznak szemeim közé. E nép minden mozzanatában, minden lépésében nagy érdekesség rejlik.

Ha kedves tanár úr látná: például, hogy a palaeolithkori ember mily ügyesen kezeli primitív — de legfőbb kincsét — a kőfejszét; mily roppant könnyűséggel dönti le az őserdők legbüszkébb óriását; hogy vág, hogy farag kőfejszéjével: lehetetlen, hogy ez hasonló örömet ne okozna, mint éppen nekem. Nem is mulasztok el semmit figyelem nélkül. Útleírásommal gazdag anyagot fogok közzé tenni, mely méltán fogja érdekelni azokat, a kik az ember kulturtörténelme iránt érzékkel bírnak.

Fontosak anthropologiai gyűjteményeim; mintegy 50 darab cranium és 2—4 egész váz van gyűjteményemben.

Sajnos, hogy kevés időm nem engedi kimerítően lingvistikai tanulmányokat tenni úgy és oly mértékben, mint a hogy óhajtanám.

Bongu falunak papua nyelvét folyékonyan beszélem, s 1000-nél több szót ismerek. A többi papua nyelvekből, nevezetesen a Finisterre lakosokéból 70—100 szóval meg kell hogy elégedjem. Különösen az emberi test részeinek nevét fogom igen sok papua nyelven gyűjteni, mely útleírásomnak igen fontos része lesz.

És most egy pár egyet-mást a kőkorszaki emberről, minthogy tudom, hogy kedves tanár úr az iránt nagy érdeklődéssel viseltetik.

Kultusa azonos a parton lakó papuakéval, t. i. animismus egy kevés zoolatriával vegyülve. A fő szellem neve Assa. Érdekes a halottjaik iránti mély tisztelet. Saját lakóházaikban temetik el. Ülő

összezsugorodott helyzetben, két kézzel átfogó állásban. Palma-ros-
tokba csavarják be s csak félig temetik a földbe.

Ha a maceratio félig befejezte folyamát, jól összekötve füstre
akasztják és hosszú ideig füstölik. Kegyeletkép a maxilla inferiort
magukhoz veszik, madzaggal jól becsavarják, hogy fogai ki ne hull-
janak, miután mindennap magukkal hordozzák. A meghaltnak szel-
leme sokáig megmarad emlékezetükben, mely kultuszszerűen tisztel-
tetik.

A vas még itt ismeretlen volt. Érdekes keramikája is. Többé-
kevésbé hosszukás, ritkán hasas, hegybe végződő, vastag falu, jói
kiégetett fekete színű edényei vannak. Természetes, hogy szabad
tűznél vannak kiégetve. Használatkor a földbe szúrják s körülötte
tűzet raknak. Három-négyféle típusban 10—12 darabot bírok eddig-
elé ezen érdekes edényekből.

Még két recógnoscírozó expedíció után a Finisterre legmaga-
sabb csúcsára fogok felmenni, hogy a magasságot barometerrel fel-
mérjem. Nemde, hogy e nép kulturájára, valamint minden életviszo-
nyaira nézve új és fontos adatokkal szaporítottam ismereteim?

És most a boldog viszontlátás reményében maradok holtig hű
tanítványa

Fenichel Sámuel.

Ámde a boldog viszontlátás reményét, váratlanul, az európai
emberre nézve Új-Guinea vészes maláriája 1893. márczius 11-én, szülői-
nek, rokonainak örök bánatára, a tudomány barátainak mély és igaz
fájdalmára, örökre megsemmisítette — meghalt.

És már a változhatatlanban megnyugodva, legyen ezen erős elhatá-
rozásu, semmi akadályt nem ismerő, a tudományt és hazáját lángolva
szerető ifjunak, barátomnak, megyénk és Nagy-Enyed város szülöttjé-
nek emlékezete megáldva, s e megáldó emlékezet virasszon mindenha
távol sirja felett.

És ha már, ezen erkölcsi kötelességből folyó kitérés után, feladatunk-
nak elejtett szálát ismét felvesszük és a jelzett tumulusok terepét, azoknak
alakját, szerkezetét s a zsugorított tetemek elhelyezési módját s mellék-
leteiket összehasonlítjuk, azt fogjuk találni, hogy nagyon csekély eltérés-
sel mind megegyezők, s ennél fogva minden kétségen kívül ugyan-
azon nép temetkezési módjára és kulturájára vonhatunk következtetést.

Ugyanis: a tumulusok mindannyian magas fensíkon, vagy nagy
hegyek bordáinak gerinczén fordulnak elő. Mindeniknek alakja ellipsoid
s különböző irányban zsugorítottan fekvő csontvázainak koponyája mind
dolichocephal, s két réztárgyon kívül kő-, csont-eszközök, valamint
agyagművességük a kulturának ugyanazon fokát képviselik.

És már most az a kérdés áll elő, hogy az őstörténelmi időszak-
ban a zsugorítottan való temetkezésnek minő módjaival találkozunk?

a) Zsugorítottan fekvőkkel; barlangokban, vagy sírgödör nélküli

sírmezőkön, épp úgy, a mint Vláházán, Gyertyánoson és Bedelőn találtuk ;

b) zsugorítottan guggolókkal: dolmenekben ;

c) erősen zsugorítottakkal: nagy amphorákban.

Ezen temetkezési módokat illetőleg az archeologusok többsége abban a nézetben van, hogy a zsugorítottan való temetkezés az általános temetkezési szertartásokkal nincs semmi összefüggésben, hanem csak a véletlen műve.

Én nem tartom a véletlen művének, hanem az embereknek általában zsugorodottan alvó szokásából vélem leszármazni, mely szokást csupa kegyeletből a földi lét után az örökké boldogan alvóra is alkalmaztak, s mely végre általános temetkezési szertartássá vált.

A zsugorítottan való temetkezés a neolith korban Európában, Afrikában, Ázsiában és Ausztráliában, tehát csaknem az egész földön el volt terjedve.

Magyarországon a lengyeli, s Magyarország erdélyi részében a vládházi, gyertyánosi és bedelői sírmezőkön maradtak fenn zsugorítottan való temetkezők sírhalmai.

E telepések tanyái rendszeren a hegységek fennsíkjain, vagy bordáik által övedzett délszaki medenczék vápáinak forrásai és patakjai körül, vagy azoknak mentén tűnnek előnkbe. Így találjuk Vláházán a források patakjánál (pereizvorilor), a Szénafüvek közén (intre fanace), a Szirb hegynék délkeleti lejtőjén s a mélyen elrejtőztött obursi medenczéjében ; így észlelhetjük Gyertyános és Bedelő festőileg szép szirtjei között. De nemcsak a jelzett terepeken, hanem a csáklyai zuhatag fölött és mellett uralgó szirtek, valamint Kapud Magura nevű fennsíkján is hasonló viszonyok között találjuk.

Lakásuk Vláházán kup alakra vájt odrok, Gyertyánoson és Bedelőn a Boksucza, Pukula s a gruju Daruluj sziklaüregei voltak. Nyárban pedig valószínűleg lombsátoraik alatt tanyáztak és hűsöltek.

De Vláházán a források patakjának mind a két oldalán még mostani időkre is fennmaradott oly kupdad odrokkal találkozunk, melyeket nagy valószínűséggel lakásul használtak. Aljuk rendszeren $2\frac{1}{2}$, magasságuk 2 mtr; bejáratuk nem akna, hanem tárnyszerű folyosó volt, azaz nem függélyesen, hanem vízszintes nyíláson jártak be és ki. Hogy ezeknek ős lakóhelyeknek kellett lenni, azzal indokolhatom, hogy midőn a patak balpartján levő odornak pitvarát felásattam, számos edénytöredékek közt egy 11 cm. hosszú s $1\frac{1}{2}$ cm. széles silex pengét és egy silex fűrész (III. tábla 17. sz.) leltem. A község népe előtt e nyitott lakhelyek régi időktől fogva ismeretesek voltak, s ők maguk is zord időben menedékhelyül használták.

Hogy a gyertyánosi és bedelői zsugorítottan temetkező telepések a »Boksucza« és »Pukula« szikláinak odrait tanyául használták, azt Fenichellel tett ásatásokkal igazolhatom.

1887-ben május 10-én a toroczkoí medenczébe vezető szoros bal-

oldalán tátongó Boksucza s ettől nyugatra fekvő Pukula szikla üregeinek föl kutatását tüzvéen magunk elébe, még ugyanazon nap délelőtt 9 órakor már a sziklasorozatban, Boksucza alatt voltunk, melynek 40—50 mtr magasban levő odrának sötétlő szája hivogatólag tünt előnkbe. E sötétlő torok nyílásához mintegy 30 fok alatt emelkedő szikla párkányzat vezet, melyen felkuszni csak épp oly bátor és erős elhatározásu ember képes, mint a minő a boldogult volt.

Nem sokat tünődött: levetvén úti táskáját, a kőfolyáson gyorsan haladott fölfelé, s a párkányzat alsó fokánál megállva, lekiáltott: megyek.

És ime, a szikla falához szorosan lapulva, a macska óvatos és lassu kuszásával, mind fönnebb láttam őt haladni, mignem végre a tátongó torkolat küszöbéhez ért. Itt felállott s elragadtatva talán a táj varázs szépségétől, vagy a sötétlő üreg rejtélyes világától, így kiáltott: nagyszerű! s ezzel a sziklaür titokzatos homályában tünt el.

Azonban nem sok idő mulva, az üregből kijövén, épp azon ügyességgel és óvatossággal ereszkedett le, mint a minővel felkuszott volt. Zsebeiből egy csomó díszített és díszítetlen cserepet rakott előmbé és elbeszélte, hogy a sziklaüreg belsejébe egy folyosó vezet, mely egy kápolnaszerű odorban végződik. Elmondotta, hogy ennek közepén egy földből sirhalomszerűleg alakított halmocska áll, melynek környezetéből hozta ezen cserepeket. A jelzett halmocska s az összeszedett cseréptöredékek alapján temetkezőhelynek nyilvánította. Én is minden ellentmondás nélkül csatlakoztam nézetéhez.

De hogy részleteiben és így egészben is megismerhessük, a közel fekvő Gyertyános községbe menesztettem egy pár munkásért, s csakhamar ásóval, kapával és kosárral felszerelve, két erőteljes emberrel késedelem nélkül vissza is jött. Azonnal azzal az utasítással indítottam föl, hogy az üreget minden irányban, a magunkkal hozott gyertyák világánál kutassa és mérje is föl. Megtette; s míg ő nagy figyelemmel végezte feladatát, addig a munkásokat a halom kihordására használta föl. E föld teljesen megegyezett a szikla tövével levő vöröses színű kavicsos és agyagos talajjal s a munkaközben lehozott cseréptöredékek a »Gruju daruluj« sziklatelepeseinek edénytöredékeivel.

Hat órai munka után leszállván, inkább egy kisdud odornak, mint barlangnak vízszintes rajzát tárta előmbé. A mint a felvételtől kitűnik, a jelzett üreg északkeleti irányban terjed. A folyosó küszöbének külső szélessége 1'39, hossza 7'9, magassága 6'0 mtr. A folyosó befelé haladva mindinkább tágul, mignem belső küszöbe 1'78 mtr szélességet ér el. A körded alaku odor talajának átmérője 8'70 mtr, melyből a halomra 2'90 mtr esik. Észak-keleti oldalán egy kis fülke is észlelhető; ezenkívül sem a fölepen, sem az oldalakon a legkisebb repedésnek, annál kevésbbé nagyobb nyílásnak semmi nyomát nem tudta fölfedezni. E szerint a külre vezető folyosón kívül az egész egy zárt üreget képez.

Az első nap csak a felméréssel s a halom kihordásával telt el. Az éjszakát egy földmives házánál virasztottuk át. Másnap ugyanazon két munkással dologhoz fogtunk. Az ásással — bár lassan — mind mélyebbre hatoltunk, s mind újabb meg újabb cserepekre, madár- és marhacsontokra s végre egy barna medve szem-, szakgató- és rágó-fogai s lábujjainak csontizületére találtunk. Mintegy két métert leásva, nagy kőtuskók kezdtek fölbukni, melyek mélyebbre való hatolásunkat nagy mérvben megnehezítették. És miután ily csekély erővel nem voltunk képesek az akadályokat legyőzni, a munkát nagy sajnálatunkra abba hagytuk, s mind e mai napig abban a stádiumban van, nagyobb erővel rendelkezők számára fennhagyva.

És már most mindezeket egybevetve, miután a jelzett odor mintegy 40—50 mtr magasságban van a patak szintje fölött, sem boltozatán, sem oldalain legkisebb repedés sem észlelhető, önként következik, hogy ezen odornak töltelékét sem a beszivárgó viz, sem a völgy patakjának áradmánya, hanem minden kétségen kívül embereknek kellett a szikla tövében előforduló talajból felhordani. És miután a cserepek is a »Djalu Daruluj« szirtjei között tanyázott őstelepések gyártmányainak töredékeivel mind formailag, mind technikailag, mind ornamentjeiket illetőleg megegyeznek, s miután a kőtuskók is Fenichel jelentése szerint némi rendezettséget mutattak: kimondhatjuk, hogy ez nagy valószínűséggel valamelyik törzsfőnöknek sirkamarája, vagy a későbbi utódok vallásos szertartásainak színhelye volt.

Tudva van, hogy az irlandi s más sziklaüreges napimádók gyülekezetének vallásos szertartási helyeül szolgáltak s ily napimádók alkották azt a kupszerű halmot, hol áldozataikat engesztelő könyörgések kíséretében a legfőbb erőnek bemutatták.

De nem ilyen viszonyokkal találkozunk »Pukula« odrában; ott nemcsak a legújabb idők kulturája kerül napfényre, hanem a népvándorlási, római, bronz- és neolith-kori emlékek is. Ezt sem áshattuk ki a zavartalan talajig, — abba hagytuk. Azonban feltárásának további folytatása nagyon, de nagyon érdemes volna, miután az egymás után következő zavartalan lerakódások eltemetett leletei nagy érdekű kulturális felvilágosításokra vezethetnének.

És ha már a zsugorodottan temetkezők tumulusainak és lakásaiknak jellemzése után telepeiket vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy azok majd kivétel nélkül délszaki katlanok, medenczék, vápák forrásai és patakjainak közelében lelhetők fel.

De ezen telepek kultur rétegeinek feltárásánál nagy figyelemmel kell eljárni, mert mentől egyenetlenebb a terep, annál nehezebb a terep korrendi meghatározása, miután a denudatio következtében a teknőkbe és vápákba összehordott tárgyak rendszeren megfordított rendben s leggyakrabban összekeveredve fordulnak elő.

A zsugorítottan temetkezők által hátrahagyott réz, kő és csont tárgyak, valamint agyagiparuk termékei mind formailag, mely techni-

kájuk (módszerük) által nyert jellemző kifejezést, mind technikájuk, melynek az anyag szabott irányt, azt látszanak bizonyítani, hogy a kultúra kezdetleges fokán már jóval túl voltak.

Hisz már ismerték a rezet s földolgozni is tudták. A rezet, mely nemcsak a Szírb fennsíkjának egyik tumulusában két tekerceses korongu nőkapocs és két kampóju négyszögre vert horog (II. tábla 9. és II. tábla 10. sz.) által van fenntartva, hanem az obursi medenczéjének kultur rétegéből napfényre került 5¹/₂ cm. hosszú, 1 cm. széles görbe késecske is (tábla VIII. 66. sz.) bizonyítékul szolgálnak.

Elteltekintve kő- és csont-eszközektől, melyek a neolith kor kultur fejlődésének minden mozzanatában kevés módosulással hasonlóknak látszanak, a keramikájuk ragadja meg figyelmünket.

A jellemző formák közt, melyeket a föld színére zsugorítottan temetkezők tumulusaikban és kultur rétegeikben hátrahagytak, főleg a kavicstalan vagy kavicsos gyurmából szabad kézzel alakított, szabad tűzben égetett gömbded alju s csorgós ajakkal s a peremen felül magasló lapos füllel ellátott csészék nagy szerepet játszottak. (III. tábla 21. szám.)

A jelzett csészékhez hasonlók a trójai fennsíkban, Hana-Tepechben, Mykenében, Athén acropolisában s Tirynsben is tárattak fel. E jellemző formához csatlakoznak a sakk-tábla (III. tábla 20. sz.), lencse (10. tábla 38. sz.), szalag (III. tábla 24. sz.), halgerincz díszitmények.

És ha már a jelzett vládházi, gyertyánosi és bedelői zsugorítottan temetkezőket a Tolnamegye Lengyel község határán zsugorítottan temetkezők temetkezési módjával, lakásaikkal és keramikájukkal összehasonlítjuk, azt fogjuk találni, hogy Lengyelen a zsugorított halottakat a föld színén csak földdel hantolták be; Vládházán s az irt helységekben az elhantolás mellett még kettős, szilárdan összetartó kőburkolattal is ellátták. Lengyelen az egyik sírmezőben a jobb, a másikban a bal oldalra, mindig ugyanazon irányban fektették, míg Vládházán s a jelzett sírmezőkön mindig jobb oldalra, de különböző irányokban helyezték el. Lengyelen mélikas alaku, Vládházán kupszerű odrokban laktak, amott akna-, itt tárnaszerű közlekedési nyílást hagyva fenn. Lengyelen a festett edények és a ritkán hiányzó talpcsöves tálak tették a mellékletek főkellékeit, itt a gömbded alaku, csorgós ajaku, peremén felül álló lapos fülű csészék szerepeltek. És a miben tökéletesen megegyeznek, csak az, hogy a koponyák mind dolichocephalok voltak.

Ezek szerint, lényegtelen eltérésüktől eltekintve, csak egy igen lényeges különbséget találunk a lengyeli és vládházi zsugorítottan temetkezők módja közt, t. i. azt, hogy míg Lengyelen a föld színére zsugorítottan fektetett tetemeket csak földdel hantolták el, addig Vládházán, Gyertyánoson és Bedelőn kettős, keményen összetartó kőburkolattal is ellátták. E tényben nem csak az elhaltak nyugalmanak kegyeletes biztosítását, hanem egyszersmind a kővel való építkezésnek és ezen formában épp maguknak a dolmeneknek alap gondolatát is látom kifejezve.

De honnan van már az, hogy mindennek daczára a dolmeneket s általában a megalith emlékeket sem itt, sem Magyarország más vidékein nem látjuk kifejlődve? Valószínű, hogy ezen zsugorítottan temetkező nép egy hullaégető népcsoport által kulturális fejlődése teréről leszorítva, kulturájával együtt e magasabb műveltségű népcsoportba olvadt be. Hogy ez így történhetett, azt azon nagy mennyiségű bronz tárgyak: a spirálisok, maeanderek, rozsgok s rhombokkal stb. díszített agyagipar termékei, melyek e megye majd minden őstelepen előkerülnek, megerősíteni látszanak. Vagy a mint *Wosinszky*, Tolna megye archeológiájának kitűnő írója, mondja: az a nép, melynek fokonyként emelkedő kulturájából fejlődtek ki a megalithikus emlékek, már áthaladott volt azon országokon, midőn Nyugat-Európában az első dolmen felépült.

És már annak meghatározása, hogy micsoda korban éltek ezen zsugorítottan temetkezők, a tudós és alapos archeologus *Wosinszky*val szólva, nagy nehézségekkel van kapcsolatban. Mert a mint a jelzett tudós írja: »Minél inkább halad a praehistoria tudománya, annál inkább érezzük a hármás — trias — felosztásból álló alapunknak elégtelenségét. Ugyanis az egyes korszakoknál, a mint a számokban és nem kulturképekben ecsetelendő chronologia kerül szóba, óriási marad a spatium (köz), mely között leleteink mozognak.«

»Mentől inkább halad a praehistoria, annál inkább tartjuk szükségét annak, hogy chronologice teremtsünk magunknak egy biztos alapot, mely a római korszaktól messze nyulik vissza, melyhez nyugodtan viszonyithassuk leleteinknek kulturális viszonyaiból font szálait.«

»Az egyedüli biztos út a kor meghatározására nem az egyes, hanem a nagy és tömeges leletekkel való összehasonlítás; de mindezt használni, ha nem találunk kielégítő támpontot számokban a kor meghatározására?«

»Ebben a tekintetben nagy szolgálatot tett *Helbig*, midőn a home-rosi epos kritikailag megvilágította. Mert ugyanis az epos ideje és kulturája nyújt alapot a mykenaei, tiryinsi, hissarliki, hanai-tepechi s ezek után a többi őskori telepeknek meghatározására.«

E szerint a kor meghatározása tekintetéből keresett összehasonlítás csak abból állhat, hogy részint általános kulturképekkel hasonlítjuk össze első telepeseinket, részint terepünk, vagy pedig távolabb eső terepek legnagyobb telepein keresünk chronologice rögzített pontokat.

Tudjuk, hogy általános kulturképet a czölöp-épitmények és a megalith emlékek adnak. És ha már a vládházi zsugorítottan temetkezők kulturáját a czölöp-épitményesek kulturájával összehasonlítjuk, azt fogjuk találni, hogy míg a czölöpépitményesek csinosan pottogattott nyilhegyek, lándzsák, török, sőt a bronznak is birtokában voltak, addig a vládháziaiak bronzsal még nem rendelkeztek. És ha keramikájukat is összehasonlítjuk, azt fogjuk látni, hogy a czölöpépitményesek keramikája sokkal előrehaladottabb, mint a zsugorítottan temetkezőké.

A megalith emlékekkel összehasonlítva, azt fogjuk találni, hogy a zsugorítottan temetkezők idősebbek, mivel

a) a megalithikus emlékek idejében leggyakrabban hullaégetéssel s nem guggoló helyzetben való temetkezéssel találkozunk;

b) a megalithikusok ezen időszakban a kővel való építkezésben nagy előhaladást fejtettek ki;

c) hogy a megalithikus nép kulturája ifjabb a zsugorítottan temetkezők kulturájánál s ezt keramikájukban uralkodó magas talpu kelyhek is bizonyítják, s végre

d) a megalith emlékek sok századon keresztül építkeztek, a legtöbb a bronzkorban, sőt a történelmi időbe is belenyulik.

És ha már Wosinszkynek nagy következetességgel keresztülvitt kombinatioi alapján eljutottunk azon pontig, hol a Hanai-Tepech legrégebb rétegeiben feltárt zsugorítottan temetkező nép kulturáját a hissarliki nép kulturájával, kiknél hullaégetés is volt, összehasonlítjuk: akkor a hanai-tepechi zsugorítottan temetkezők kulturája is idősebbnek bizonyul.

Igen, de *Helbig* alapos bizonyítása szerint Hissarlik kora a 14-ik századra esik Kr. előtt, következőleg a Hanai-Tepech és így a lengyeli zsugorítottan temetkezők kulturájának is a Kr. előtti 2-ik ezredévbe mélyen vissza kell nyulnia.

Ámde a vládházi, gyertyánosi stb. zsugorítottan temetkezőknek kulturája sokkal ifjabbnak látszik a lengyelinél, mert míg a lengyeli zsugorítottaknál a réznek csak nyomai voltak, illetőleg réz lemezekből göngyölt gyöngyökkel találkozunk, addig a vládházi zsugorítottan temetkezők rézből gyártott ékszerek és eszközökkel is rendelkeztek. Ennélfogva azt hiszem, nem sokat tévedek, ha a vládházi zsugorítottan temetkezők korát azon időre teszem, midőn a Heraklidák Peleponesusnak népét legyőzve, uralmukat megállapították, tehát a 2-ik évezred végére teszem.

És ezt igazolva találjuk azon geometriai diszítésű vázák által, melyeket III. Thutmes (Kr. e. 1480.) és Tut-anahmennek a rutenuk, azaz a déli syriai népek; kaftik, azaz a phöniek, a tenger szigeteinek lakói a Kr. e. XV. század első negyedében ajándékol és adóba vittek. E szerint nem mint egyes, hanem mint nagy és tömeges bizonyítékok, elégséges s kétségen felül álló alapul szolgálának annak felvételére, hogy *a kérdéses kultúra elterjedését Európában és így hazánkban is Kr. e. a II. ezred utolsó negyede és első negyede közé tegyük.*

De a vládházi, gyertyánosi, bedelői telepések nem egyedüli s nem első lakói voltak e vidéknek, a mit szalagos és zsinég diszítésű keramikájuk, harangidomu serlegeik bizonyítanak, melyek a neolith kor legrégebb idejébe látszanak benyulni. Hisz a zsugorítottan temetkezők már a réz birtokában voltak s a dolichocephalokat a brachikephalokkal összekeveredve találjuk, a mint azt a kapudi »Magura« fensikján talált sirlelet is igazolja.

Azonban ez ifjabb kőkorszakot nem zárhatom be a nélkül, hogy keramikája ornamentális stíljének eredetét kutatni meg ne kísértsem.

Láttuk, hogy kőeszközei ez aera első korszakában igen kevés fejlődési mozzanatokat tüntetnek föl, de annál nagyobb fejlettséggel lépnek előnkbe agyaggyártmányai. A kőeszközöknél a szükségesség kényszere és a műfogás (technika) kezdetlegessége, agyag tárgyaikon pedig a fénykedés szeretete és a művészeti hajlam nyilatkozásai ragadják meg figyelmünket.

Itt ugyanis a neolithikus korszakot kutató praehistorikusnak sok minden tolu emlékezetébe. Vajjon kulturájába észak-keleti helyzete játszott-e be, vagy egyszerismind nyugot és kelet ölelkező vonala, vagy pedig nyugoti, keleti és déli Európa befolyásolta? Vagy geographiai helyzete semmi befolyással nem volt és sajátos képletei és díszformái, mint különvált hegyi törzsnél, önállóan fejlődtek ki? Ezek mind jogosult kérdések, melyeket felvethetünk, s melyekre biztos feletet csak akkor adhatunk, ha lelő helyeink teljesen kikutatva lesznek.

Az emberi és állati alakoknak gyarló utánzásai s legrégebb edényeinek díszkarcolatai gyakran igen durva kísérletkép tünnek föl, de mindennek daczára dekoráló stílje egy középpontból kiinduló technikát árul el. És már most az a kérdés merül föl, hogy leleteink formái elsődlegesek-e, vagy történelmi rokonságban állanak más formákkal, és akkor hol találjuk meg azoknak eredetét?

A legegyszerűbb formáiból a közönségesen használt edényeknek, melyekből rendkívül sok töredék maradt fenn, egyszerre megismerheti a praehistorikus, hogy itt egy tipikus, többé-kevésbbé durva díszítéssel van dolga.

Az edények általában korong nélkül, szabad kézzel gyártottak s díszítésük nem festettek, hanem bekarcoltak vagy plastikailag felrakottak és kiemelkedők, vagy mintával nyomattak be, s mindannyian a a Mykene előtti kultura keramikájával, Hissarlik és Tyrinsből, vagy a legrégebb kyprosi Necropolisből, vagy a cariai Cycladok szigeteiből valókkal látszanak hasonlatosoknak. Az ostábla és dülényminták, mint kezdetleges geometriai ornamentumok, melyek a legrégebb kyprosi sírokban nagy szerepet játszottak, csakhamar a keleti kulturkörökben jókorán háttérbe szorítottak s a mykenei keramikának adtak helyet. Sőt később a korongon készült festett edények, valamint a dypilon styl (geometriai styl) kezdett uralomra jutni. És mig a mykenei kulturkörben a sirkamarák fölepén, az arany edényeken s más arany dísztárgyakon a spirál ornamentet látjuk gyakorlatban, addig agyagedényeiken az ifjabb geometriai vázastylt, az ugynevezett álspiralokat találjuk alkalmazva.

Azonban megjegyzendő, hogy a spirál ornament ellentétben van az egyenes vonalu ornamenttel, egészen külön állást igényel s azt is keleti eredetűnek ismerve el, annak közép és keleti Európában, valamint hazánkban és így megénkben való elterjedését a keleti keres-

kedelmi viszonyokban, különösen a phönieknek bronzsal és rézzel való kereskedelmében lelhetjük föl.

És ha már leleteink ornamentumai az aegéi tenger és a Cykladok szigetein előforduló edények ornamentumaival látszanak megegyezőeknek, nemde azon kérdés is előtérbe tolul: hát ezen szigetek kulturája miképp állott elő? Ez sokképen lón magyarázva. Azt vélem, az igazságot az a felfogás közelíti meg leginkább, miszerint ezen kultúra az achajok megjelenése előtt már jóval keleti, illetőleg kis-ázsiai befolyás alatt állott, azon befolyás alatt, mely az egyiptomi és babyloniai kulturának egymásra való hatásából Syriában fejlődött ki, mely épp úgy a tengeren, mint a szárazon, nevezetesen Görögországon keresztül törve alapja lett a nyugoti civilizációnak és így hazánk kulturájának is. Ezen felfogás helyességét analogia alapján is igazolhatjuk, mely analogiát a butmiri — Bosznia — keramika ornamentumai és agyagfiguráiban találjuk föl annyira találóan és megegyezőleg, mintha minden darab ornamentális cserép onnan került volna elő megyénk leelő helyeire. És miben nyert kifejezést a Szerajevóban 1895-ben összegyűlt archeologusok véleménye? Abban nyert osztatlan kifejezést, hogy azok a mykenei sírok előtti amorgosi s a Cykladok más szigeteinek leleteivel hasonlatosak.

És már lehetséges-e, hogy két egymástól oly távol eső országnak kulturája ily hasonlatosságot mutasson közös eredetük feltevése nélkül? Nem. Tehát ez ifjabb kőkor kulturáját is az Aegeumi tenger és a Cykladok szigetei és Mykene s főleg Syria kulturájára vezethetjük vissza. De a neolith aerát keramikájának szalagos időszakával nem zárhatjuk be, miután ezt az időszakot még a harangidomu serlegek s a zsineg-díszitményes tárgyak időszakai által találjuk megelőzve, mely időszakok *dr. Reinecke* nézete szerint Kr. e. a III., sőt IV. évezreddel látszanak a palaeolith aera keramikájába olvadni. És ez is mily csekély idő az ezt megelőző aera idejéhez képest, ha meggondoljuk, hogy minő roppant időnek kellett lefolyni, míg a mázohyppusból a miohyppus, a miohyppusból a protohyppus, a protohyppusból a pliohyppus és ebből a mai equus, vagyis a ló állott elő. Megyénk területén mind a három időszakot képviselve találjuk.

Azonban ez aerát véglegesen be nem fejezhetjük a nélkül, hogy a fémek aerájában az átmeneti kapcsot ki ne mutassuk. Átmenetit, mert hazánk Erdély részét illetőleg szó sem lehet egy réz aeráról. Hiszen minden lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy réz leleteink egytől-egyig mind egyes, szórványos leletek s a neolith kor végén a szalagos keramika virágzású korához tartoznak és így uralmát szabatosan körvonalozni nem vagyunk képesek.

